

Elveszett hagyatékok, avagy: Keresd a nőt!

„...*hogy ne támadjon úr sem előttünk, sem utánunk.*”

(Mészáros 1976, 580)

Keresd a nőt!

Menyhért Anna szerint a visszamenőleges hagyományépítés a garancia arra, hogy a mai női irodalom nem felejtődik el, egyúttal pedig beépíthetjük az irodalomról alkotott tudásunkba, az irodalomtörténeti kánonba és az iskolai tankönyvekbe. (Menyhért 2013, 19).

A Keresd a nőt! (*cherchez la femme*) francia mondás állítólag Joseph Fouché rendőrminisztertől származik: keresd a nőt, mint valami dolognak az okát, előidézőjét! A köpönyegforgató, kegyetlen és véres kezű politikus állítólag így szólította fel rendőreit és besúgóit, ha nem tudtak valakinek a nyomára bukkanni, vagyis ha nem találták meg a tettest: keressék meg azt a nőt, aki miatt a bűncselekményt az elkövette. Más források szerint ez egy id. Alexander Dumastól származó idézet, aki a *Párizsi mobikánok* című regényében írta le a 19. század második felében, szintén egy rendőrfőnök szájába adva a felszólítást. A mondás pejoratív értelmezésével ellentétben itt egy olyan „keresés” néhány eredményét szeretném bemutatni, amely női szerzőkre és alkotókra, alkotótársakra, társakra vonatkozik. Irodalomtörténeti kutatásaim során az elfeledett női szerzők mellett ugyanis több olyan történettel is találkoztam, amelyekben a tehetséges nők, alkotók vagy alkotótársak valódi tehetsége nem bontakozhatott ki, vagy amelyekben az alkotó férfi társa csupán háttérként szolgált, esetleg, ha nem felelt meg a kor sztereotip elképzeléseinek, bukott nővé vált.

A mai irodalmi termés azt mutatja, hogy a kortárs irodalom harmonikus rendben működik. A dolgok mélyére látva azonban még nagyon gyakran fordulnak elő diszkriminatív felvetések, akár a női szerzőség, akár a női szerző témaválasztása vagy a szöveg megformálási módja okán. Jelen tanulmányban néhány olyan női szerző-alkotó rövid bemutatására is vállalkozom, akik különféle okok miatt nem foglalhatták el az őket megillető helyet az irodalomban vagy társuk munkássága mellett azt a helyet, amely

megillette volna őket. Még a saját korukban elismert női írók is idővel fokozatosan kikoptak a kánonból (vagy bele sem kerültek).

Céлом hozzájárulni egy olyan, retroaktív hagyományépítéshez, amely mellett Menyhért Anna érvel: „...a mai női íróknak elődökre van szüksége ahhoz, hogy rájuk támaszkodva ők maguk is hagyománnyá válhassanak majd.” – írja *Női irodalmi hagyomány* című monográfiájában (Menyhért 2013, 19). Egyúttal megállapítja, hogy női irodalmi hagyomány nem létezik a magyar irodalomban, mert a női alkotók nem kerültek be az irodalmi kánonba. A tankönyvekben, sőt még az egyetemi kurzusok tananyagaiban sincsenek jelen, vagy csak elvétve. A nők láthatatlanok az irodalomban. Saját korukban mind „jelen voltak”, publikáltak, vitakoztak, véleményt nyilvánítottak, jó esetben személyesen ismerték az előttük járó női alkotók nemzedékét, és a fiatalokat, akik utánuk jöttek. Tovább azonban nem terjed az emlékezet, hiszen az irodalomtörténet-írásban nem maradt nyomuk. Az általános iskolai házi olvasmányok listáján kizárólag férfi írók művei szerepelnek, ennek megfelelően a hősök fiúk/férfiak. A nők, ha megjelennek, gyakran passzívak vagy negatívak, vagy tragikusak: szeretik és várják a főhőst, nem értik meg vagy aggódnak érte, elveszejtik vagy megőrülnek és/vagy meghalnak miatta. Tetteiknek az ad létjogosultságot a művekben, hogy a főhőshöz kötődnek, vagy érte, vagy ellene hatnak, és igen ritkán tesznek valamit saját magukért (Czachesz, Lesznyák és Molnár 1996, 18).

Háttérmesék

Goethe azt írja, a történetmeséléshez való kedvet az édesanyjától örökölte – kezdi a *Was Frauen schreiben (Amiről a nők írnak)* című kötetének előszavát Ruth Klüger (Klüger 2010, 7). A kötet 61 recenziót tartalmaz nőírók könyveiről a világ minden tájáról. A női hang tehát valahol ott van a háttérben. Minden férfi mögött ott áll egy nő! – tartja egy elhíresült mondás. Ebben az esetben az anya, aki a történetmesélést örökítette át gyermekére, mert ő maga nem tehetta meg, hogy történeteit papírra vesse és a nyilvánosság elé vigye. Ahogy a névtelen szerző is lehetett nő.

...valahányszor az ember arról olvas, hogy egy boszorkányt megmártogattak, vagy egy asszonyt megszállott az ördög, vagy hogy egy javasasszony füvetek árul, vagy akár csak egy nagyon jelentős férfiről, akinek volt egy édesanyja, akkor azt hiszem, nyomában van egy elveszett regényírónak, egy elfojtott költőnek, egy néma és dicstelen Jane Austennek vagy Emily Brontënek, aki főbe lőtte magát odakünn a lápon, vagy szomorkodott és szenvedett az országutak körül, tébolyultan a kintől, amit saját tehetsége mért rá. (Woolf 1986, 69–70)

A névtelen szerzők mellett szinte ugyanilyen elfeledett társakként említhetjük azokat a női alkotókat, akik férjük árnyékában, annak művészi vagy tudományos munkáját segítve, jelentősen hozzájárultak sikeréhez, elismertségéhez és eredményességéhez.

Az alkotótárs, Könyökiné Laczkovits Ida (1844–1937)

Könyöki (Ellenbogen) József képzőművész és tudós felesége, tanítónő és író. Könyöki a Pozsonyi Városi Múzeum alapítója és jelentős képzőművész volt, aki Magyarország várairól pontos rajzokat készített, ezek máig hiteles forrásként használatosak. Munkásságáról és életéről több tanulmánykötet és monográfia is készült, felesége, a szintén jelentős művet maga után hagyó Laczkovich Ida neve azonban feledésbe merült (Bolemant 2020, 74–87).

Laczkovich Ida történetét a 19. században végbemenő női emancipáció történetén keresztül szemlélhetjük. Ekkor vált lehetővé a nők számára a magasabb képzettség megszerzése, így új munkakörökben jelenhettek meg, például a felsőbb leányiskolai vagy a tanítónőképző tanárnőiként. A nők fontos szerepet játszottak az akkoriban kialakulóban lévő új művészeti ággal, az iparművészettel kapcsolatos tevékenységekben, amely a népművészeti használati tárgyak gyűjtését is magában foglalta. Ez okból nőtt a kézimunkázás jelentősége, amit a leányiskolákban és a tanítónőképzésben is jelentős óraszámokban gyakoroltak. Ugyanakkor a nők az irodalom területén is lépéseket tettek, író, szerkesztő, költő, újságíró, lapkiadó minőségben is megjelentek.

Történetünk szempontjából fontos, hogy a pozsonyi tanítónőképző 1871-ben alakult, amelyben Laczkovich Ida kezdettől fogva a gyakorló iskola kisegítő tanítónője volt: geográfiát, történelmet, jogi ismereteket, gazdaságtant tanított a gyakorló iskola mindhárom évfolyamában (heti 13 órában), ezen felül pedig heti öt órában süketnéma gyerekeket oktatott (Uhr 1880, 11). A süketnémák tanításáról tanulmányt is írt, amelyben – német forrásokra és tapasztalatokra hivatkozva – azt a nézetet képviseli, hogy a süketnéma gyerekeket integrálni kellene a többiekkel, nem tőlük különválasztva oktatni (Laczkovich 1886, 16). A témáról tanítványainak is tartott előadásokat.

A rajztanár és szépírás tanár Könyöki Józseffel kollégaként ismerkedtek meg, és később összeházasodtak (Uhr 1880, 11). Mindketten szenvedélyesen hódoltak a képzőművészetnek és az iparművészetnek, nagy gyűjteményük volt. Könyöki iparművészeti és kézimunkáról szóló szakcikkeket is publikált (Váliné Pogány 2000, 27). 1873-ban Bécsben az iparművészeti és ipari világkiállításról írt, 1874-ben pedig a *Pressburger Zeitung*-ban „A színek alkalmazása a női kézimunkánál” címmel jelentetett meg egy

tanulmányt (Könyöki 1874, 32). Váliné Pogány Jolán, Könyöki művének ismerője szerint lehetséges, hogy ezen tanulmányok megszületése Ida hatására történt (Szabolcsi 1973, 10–11).

Joggal feltételezhetjük, hogy közös munkásságuk Könyöki rajzaira is kiterjedt, mert néhányukon Ida aláírása is megjelenik. Ezt tanúsítja az a tény is, hogy a Budapesti milleniumi kiállításon 1896-ban a pozsonyi városi múzeumnak, amelyet Könyöki József képviselt mint igazgató, nagy bronz medailont adtak át az ott kiállított gyűjteményt értékelvén, Laczkovich Ida pedig oklevelet kapott (Gaučík 2020, 32).

Laczkovich elbeszéléseket is írt, amelyeket valószínűleg saját kezűleg illusztrált. A történetek szereplői szegény kisgyermekes és fiatalok voltak, akiknek erkölcsi fejlődését írja meg. A becsületes, dolgozó ember a történet végén elnyeri méltó jutalmát, biztonságos anyagi létet és szerető társat, családot. Romantikus, idealizált történetek ezek, amelyek a maguk korában a fiatalok épülését, a jó erkölcsre való nevelést szolgálták. A társadalmi problémákról, a szegénység okairól, az egyenlőtlenségről nincs bennük szó.

Laczkovich Ida és Könyöki József képzőművészeti és iparművészeti tevékenységét közösen lenne méltó értékelni, mivel ma már lehetetlen eldönteni, pontosan milyen mértékben vett rész a feleség a férj munkájában és fordítva, hiszen a feljegyzésekben csupán Könyöki neve szerepel a tárgyak gyűjtője és a rajzok készítőjeként. Ugyanakkor Ida aláírása néhány rajzon, valamint a milleniumi kiállításon neki átnyújtott oklevél arra enged következtetni, hogy egy elfeledett alkotóról beszélünk.

A halhatatlan feleség, Fráter Erzsébet (1827–1869)

*„Könnyű ítélni a felületesnek, / De mily nehéz,
ki a szívét kutatja.”*

(Madách 1968, 85, 51)

Kevés olyan házassági történet van a magyar irodalomban, amely mind a mai napig érdeklődésre számíthat az olvasók és a kutatók körében is, mint Fráter Erzsébet és Madách Imre házassága. Az idők során újra és újra elhivatottnak érezte magát valaki arra, hogy kimondja az ítéletet a feleség és a férj felett, sőt az anyós és a Madách-gyerekek felett is. Ez az ítélet az esetek nagy részében a feleséget marasztalta el, vagy csapodár életmódja, vagy önpusztító és környezetét is pusztító magatartása miatt, és minden családtag szerencsétlenségét, boldogtalanságát és betegségét ebből vezette le.

Lelki és intellektuális társként Madách Imre a kutatások alapján talán nem számíthatott Erzsébetre, de vajon Fráter Erzsébet számíthatott-e Imre

megértésére, ami az ő lelki szükségleteit illette? Hogy mit is gondolt Imre Éváról, vagyis az örök nőről, sokan elemezték a *Tragédia* szövegein keresztül. Itt egy másik szövegéről szeretnék néhány szót szólni, mégpedig az akadémiai székfoglaló beszédéről, amelynek címe: „A nőről, különösen esztétikai szempontból” (Madách 1958, 33–56). Madách több oldalon nyújt áttekintést a világ egyes vallásainak és országainak nőképéről, évezredekre visszamenőleg. Egy esszenciális nőképet fogalmaz meg, amely biológiai szempontból határozza meg a férfi és a nő szerepét. Hogy mennyire elavult és sértő volt már saját korában is a nőkre nézve ez a felfogás, azt az is jelzi, hogy a hagyomány szerint Veres Pálné Beniczky Hermin e székfoglaló nőellenessége miatt határozta el, hogy röpiratot tesz közzé a nőképzés fontosságáról. A nógrádi alispán feleségeként „földije volt” Madáchnak, akivel vitákba is keveredett annak elavult nézetei miatt. Veres Pálné Szontágh Gusztáv filozófussal és később Mikszáth Kálmánnal is baráti kapcsolatban állt, és az ő nevéhez fűződik a Nőképző Egyesület megalakulása 1868-ban, valamint az első magyar felsőbb leányiskola megnyitása is, miután a 9000 nő aláírásával nyomtatékosított kérvényt Eötvös József oktatásügyi miniszter elutasította (Fábri 1996, 156).

Fráter Erzsébet gyermekkoráról és neveltetéséről nagyon kevés információ maradt fenn. Andor Csaba közölt hosszabb életrajzot róla a *Fráter Erzsébet emlékezete* című kötetben, amely az 1995-ben és 1996-ban megrendezett Madách Szimpóziumok anyagait tartalmazza (Andor 1996, 6–15). Erzsébet gyermekkorát a legnagyobb valószínűség szerint Nógrádban töltötte egészen 1841-ig. Édesanyja valószínűleg még az ő házasságkötése előtt meghalt. A fiatal lány korabeli értékelése sokban hasonlít ahhoz, amit Szendrei Júliával kapcsolatban ki szoktak emelni Petőfivel való kapcsolatát elemezve, mégpedig, hogy rendkívüli volt, szenvedélyes, szeszélyesen játszik a költő érzelmeivel, okos, merész. Erzsébetnek később gyakran felrőtt műveletlenségét nem támasztja alá az alábbi jellemzés:

A kor színvonalán álló leányos műveltsége volt, ismerte a nemzeti ébredés költőit, otthon volt a folyó irodalomban, olvassatta a Honderű-t, s az akkoriban felszínen lévő lapokat; egyáltalán típusa volt a negyvenes évek lelkes honleányának. (Palágyi 2000, 16)

Erzsébet azzal mondott igent Madáchnak, hogy ne kelljen soha a sztregovai kastélyban anyósával élnie. Ezt Imre megígérte neki. A fiatalok Csesztvére költöztek. 1852-ben egy augusztusi estén berontanak a családhoz, és elhurcolják Imrét, mert állítólag szökött honvédeket bújtatott és fegyvereket rejtegetett a birtokán. Erzsébet ezt óriási sokként érte meg, mert ő semmit sem tudott erről, és hirtelen, harmadik gyermekével terhesen egyedül maradt. Ekkor érezhette először, hogy a férje cserbenhagyta, nem volt őszinte

hozzá. A gyermek születésekor senki nem volt mellette. Anyósa nem küldött elég pénzt neki, még ruhára és gyerekei élelmezésére sem volt jutott. A gyerekek bárányhímlősek lettek, anyjuk is elkapta tőlük. Közben azt híresztelték róla, hogy magányában megcsalta a férjét. Lelki egyensúlya ekkor meggingott, S közben talán szülés utáni depresszióban is szenvedhetett.

Imre hazatérése után titkos egyezés jött létre a Madáchok között: Imréé a kastély, öccsée a csesztvei kúria. Erzsébet kérését semmibe véve beköltöznek a kastélyba, ezért teljes joggal érezhette úgy, hogy kijátszották, rászedték őt. Az 1854-es losonci megyebálba Erzsébet mindenáron el szeretett volna menni. A sok megpróbáltatás után érthető, hogy egy kis kikapcsolódásra vágyott, hiszen évek óta nem volt társaságban, és az a ragyogó, szórakoztató lány, akit Madách alig 10 évvel azelőtt megismert, és éppen e tulajdonságaival varázsolta őt el, valóban megérdemelt volna egy „szabad estét”, amikor nem a gyerekeivel, nem az anyósával és nem a négy fal között tölti az időt. Lehetséges, hogy Madách azért nem akart Losoncra menni, mert az ő letartóztatása ügyében a bírósági ítélet még nem született meg, és tudta, hogy szigorú rendőri megfigyelés alatt tartják. A bálba Fráter Erzsébet végül a család ismerőse, Meskó Miklós kíséretében ment el, a losonci úri közönség pedig rendkívüli módon megbotráncozott, hiszen vétett a kor szokása ellen. A bál februárban volt, és augusztusban már váltak. „Válásegyezést” kötöttek, mert a katolikus vallás szerint a válás lehetetlen volt. Miután Erzsébet aláírta, érvényteleníteni akarta, de későn ért a közjegyzőhöz. Utána könyörgő levelet írt anyósának, hogy anyaként értse meg őt, és kaphassa vissza gyermekeit, de sohasem kapott választ. Erzsébet évi nyolcszáz pengő tartásdíjat kapott, és az apjához költözött Cséhtelekre. Két idősebb gyermeke, Aladár és Borbála Majthényi Annával maradt a kastélyban, az anya csak a legkisebbet, Jolánt nevelhette annak 10 éves koráig. Nagyváradon élt kislányával, akiért a megegyezés szerint 1862-ben Imre elutazott és visszavitte Alsósztrégovára. Az édesanya másik két gyermekét soha többé nem láthatta. Amikor évekkal később meg akarta őket látogatni, anyósa nem engedte be őt a kastélyba.

A tartásdíjat késve, alig-alig kapta meg, és a pénzt nem tudta beosztani. Mániákus depressziója fokozatosan elhatalmasodott rajta. Miután lakásából kitétek, rokonai is csak egy időre fogadták be, mert nem tudott már senkihez alkalmazkodni, betegsége miatt elviselhetetlen volt. Az elmebajhoz alkoholizmus is társult, epilepsziás rohamok, tévképzetek gyötörték, céltalanul bolyongott az utcákon, végül már rongyosan. Az utolsó évben egy rokona fogadta be. Több mint tíz évvel élte túl Madách Imrét. A mezőn bolyongott, míg egy távoli rokona kórházba nem vitette, ahol 1875-ben halt meg.

Andor Csaba ezt írja a Madách Irodalmi Társaság II. Fráter Erzsébet szimpóziumának előszavában: „Azt hiszem, nem túlzok, ha azt állítom, hogy az elmúlt három évben alapvetően új eredmények az „erzsológia“ területén

nem születtek, ami pedig az „erzsográfiát” illeti, ott ez a továbbiakban se várható...” (Andor 2000, 9). Ez a viccesnek szánt megnevezés komolytalanná teszi a Madách Irodalmi Társaság azon törekvését, hogy valódi kutatásokat végezzenek Fráter Erzsébet életével kapcsolatban. Fráter Erzsébet életét és sorsát viszont nem csupán azért érdemes kutatni, mert Madách felesége volt, hanem azért is, hogy betekintést nyerhessünk egy jobb sorsra érdemes nő életébe, és elgondolkozhatunk azon, hogy vajon volt-e választási lehetősége, és mik lehettek cselekedetei mozgatórugói.

A 19. századtól kezdve többen is jelentettek meg tanulmányokat, cikkeket a témában, az első komoly kutatás azonban Laczkóné Kiss Ibolya nevéhez fűződik. 1942-ben megszületett az író nő regénye *Erzsi tekintetes asszony* címmel. Később pedig egy esszékötetben számolt be kutatási eredményeiről *Az asszony tragédiája* (1960) címmel. Ő volt az első, aki pszichiáterként pontos kórképet festett Fráter Erzsébetről, amellyel részben magyarázta sorsát, és rehabilitálta őt a közvélemény szemében. Tanulmányát beküldte a pozsonyi magyar kiadóhoz, ahol elutasították, mert „sértő a Madách-családra nézve, és ellenkezik a közfelfogással”. „Hallatlan rövidlátás. Hiszen éppen azért írtam meg, hogy megcáfoljam a ’közvéleményt’” – írja a szerző Dobos Lászlónak szóló levelében (L. Kiss 1958a). A Madách család még élő tagjaival és Madách-kutatókkal találkozva, levéltári kutatásokra támaszkodva írta meg monográfiáját Fráter Erzsébetről. Levelein keresztül is kielemezhetővé tette a mániás-depressziós elmezavar kialakulását, majd elhatalmasodását. A könyv célja nem Fráter Erzsébet rosszul értelmezett „igazolása” vagy pusztán szenzációhajszolás, hanem kései, de hiteles tanúk megszólaltatása annak érdekében, hogy a lehetőségig tisztázza irodalmunk egyik nagy hatású műsájának élettragédiáját.” – írja Schéda Mária az Irodalomtudományi Közleményekben 1968-ban (Schéda 1968, 722).

Ilona Nováková kétszeres névvesztése

Ilona, a főszereplő a regény egyik részletében gondolatban elpanaszolja volt iskolatársának, aki egy másik költő felesége lett, hogy még neve sincs, hiába lett Országhné, a férje új nevet választott magának, így ő Hviezdoslavné lett, vagyis egy nem valóságos költői szerep „felesége”. Pavol Országh Hviezdoslav a szlovák irodalom nagy költője, a modern szlovák irodalom „megalapítója”, aki minden műfajban alkotott, több nyelvből fordított, célja a szlovák irodalom felemelése volt, egy olyan költői mű megalkotása, mint Goethé a német irodalomban. A magyar irodalom szempontjából érdekesség, hogy lefordította Madách *Az ember tragédiáját* is, ezért a Kisfaludy Társaság tagjává választotta. Hviezdoslav olyan költőóriás volt, akinek a műveit a mai napig szinte lehetetlen kritikával illetni.

A nagy költő feleségéről alig lehetett valamit tudni, amíg Jana Juráňová szlovák írónő meg nem írta fiktív regényes életrajzát, amelyet levéltári kutatásokkal támasztott alá. Elena Nováková evangélikus lelkész leánya volt. A szlovák értelmiség haladó része általában az evangélikus lelkészi családokból került ki, ők voltak a legfelvilágosultabbak, és a lányaikat is taníttatták. Ilonka a legmagasabb iskolai végzettséget szerezte meg, amit lányok megszerezhettek, ez pedig három év felső leányiskolai évfolyamot jelentett Prágában. Ebben az iskolában minden lány tudta, hogy életük legnagyobb feladatára készítik fel őket: méltó feleségnek lenni egy jogász, költő, zenész stb. mellett. Műveltnek kellett lenniük, hogy megértsék művelt urukat, és biztosítani tudják számára a munkához és alkotáshoz szükséges hátteret. Ilona alakjának megformálásához szükség volt nagy adag képzeletre, mert valóban csak a költő árnyékában élt. Pontosabban ő volt az, aki biztosított minden körülményt a költőnek ahhoz, hogy csak a költészetnek élhessen. Hviezdoslav halála után pedig a költő emlékének és hagyatékának ápolása töltötte be az életét. Ő maga a regény szerint nem lázadt sorsa ellen, de a leveleiből következtetve feltehetően magánál időnként a kérdést, hogy miért nem partnerként kezeli őt a férje. Eleinte elsőként olvashatta ura verseit, de amikor véleményt mondott róluk, hogy például a túl sok természetleírás helyett inkább a szereplők karakterét dolgozhatná ki jobban, ura megsértődött és azontúl már csak a kész verset olvashatta el Ilona.

Valér Mikula *Hviezdoslav – az önmítosz példája* című tanulmányában kifejti, milyen módon alakította ki Hviezdoslav saját maga mitizált alakját (Mikula 1978, 181–200). Új szavakat alkotott, a szlovák nyelvet a nagy költészetre alkalmas nyelvként akarta bemutatni, és bár próbálkozásai nem mindig voltak sikeresek a költői, irodalmi színvonalat illetően, de mivel a projekt része volt a szlovák nemzeti öntudat felélesztése, a szlovák költészet, irodalom és művészet felemelésére való törekvés – és ez nagyon fontos volt, hiszen a Monarchiában a szlovák irodalomnak nem jutott túl nagy tér - egyértelműen pozitívan kötelező a művéhez igazodni. Mindehhez pedig felvette a Hviezdoslav nevet, amelyet Valér Mikula irodalomtudós kétféleképpen is értelmez – csillagokat dicsőítő vagy csillagok által dicsőített (a csillag – *hviezda* és a dicsőség – *sláva* szavakból). Mikula tanulmányában pontosan kifejti, milyen konkrét lépéseket tett Hviezdoslav a „saját márka” építése érdekében, hogyan rendelt alá mindent ennek a célnak, a házasságát, az emberi és szakmai kapcsolatait, tudatosan az utókornak is alkotva.

A regény szerint Ilona nagy vágya az utazás, új tájak és emberek megismerése volt. A költő egyszer hosszú utazásra készült, ahová felesége többszörös kérésére sem volt hajlandó őt magával vinni. Így zárta le végül a vitát, a társaság előtt megalázó helyzetbe hozva feleségét:

Éppen látogatóik voltak, amikor az ura egyszer csak megkérdezte: Hitvesem, mondd csak, milyennek kell lennie a jó férjnek és a jó feleségnek? Egy test, egy lélek – mondta Ilona naprakészen. Na látod – vágta rá az ura. Ha én a tengerhez utazom, az olyan, mintha te is velem jönnél. (Juráňová 2022, 35)

„Saját jogon” elfeledve: Szenes Piroska (1899–1972)

Szenes Piroska meghalt. Hányan tudják, hogy a két világháború közti korszaknak Török Sophie mellett legjobb magyar írónője volt? [...] bízom benne, hogy fel fog fog még ragyogni Szenes Piroska csillaga is a feledékenység és az irodalomtörténetírói közömbösség árasztotta ködből (Komlós 1972, 2).

Szenes Piroskát a magyar irodalomtörténet a két világháború közötti ún. szlovenszkói magyar irodalom alkotói közé sorolja, mivel gyermekkorát Léván (Levice, Szlovákia) töltötte, a két világháború között pedig néhány évig Besztercebányán élt (Banská Bystrica, Szlovákia) második férjével, Halász (Fischer) Miklós publicistával, ügyvéddel. Az irodalomtörténeti kánon egyéb tények miatt is kihagyta őt a fontos alkotók sorából, ugyanis 1938-ban Párizsba, majd az USA-ba emigrált férjével és két kisfiával, és így a szocialista korszak „emigráns” írói csoportjába került, de még itt sem lelt tartós helyre.

Munkásságának legfontosabb korszaka a fiatalon Budapesten eltöltött néhány év, amikor a Nyugat körének elismert tagja volt. Nyugat-pályázaton nyert elbeszélése az *Egy rongyos élet*, a Nyugat jelentette meg mindhárom regényét (*Az utolsó úr* 1927, *Csillag a homlokán* 1931, *Egyszer élünk* 1936) és egy elbeszéléskötetét (*Jedviga kiasaszonny* 1934), melyekkel szinte osztatlan sikert aratott. Kapcsolatban állt a Nyugat íróival, kezdeményezője volt a Kaffka Margit Társaság megalakításának, és a Kaffka Margit-emlékszobor felállítására alakult bizottságnak. Könyvismertetéseket, recenziókat írt, hallatta hangját Babits *Mit tebet az író a háborúval szemben* című írásának kapcsán is, felszólalt a háború értelmetlensége ellen.

Párizsi tartózkodásuk idején írta Sarah Bernhardt unokahúgával, a francia írónővel, Lysiane Sarah Bernhardt-tal francia nyelvű regényét Chotek Zsófia és Ferenc Ferdinánd tragikus történetéről, amelyet több nyelvre is lefordítottak és megjelentettek, bestsellerként jegyezték. Szenes munkatársa volt a külföldi antifasiszta folyóiratoknak: a párizsi *Úzzenetnek* (1939), az amerikai (Jászi Oszkár vezette) *Magyar Fórumnak* és a *Harc* című lapnak is (1945-től haláláig) (Borgos, Szilágyi 2011, 476). Saját elmondása szerint a „felszabaduláskor” ő köszöntötte „amerikai hullámhosszon a magyar népet” (Hajnal 1963, 87).

Lesz-e gyümölcs a fán című regényét csak a háború után, 1948-ban tudta megjelentetni, könyvheti kiadványként Budapesten a Franklin kiadónál. Ekkor azonban már nem volt nagy visszhangja, mivel a regényt Szenes még 1936-ban írta, és közben a társadalmi változások miatt nem hatott az újdonság erejével, valamint nem illett bele az „új társadalmi berendezkedés” irodalmába. Nagyregényében, a *Csillag a homlokán*-ban emléket állít a családjának. Szenes ebben a regényben pontosan leírja a családot, a kommunista apa, a vállalkozó báty, a mandolinon játszó kishúg történetét. A mandolinnak, mint a szabadsághoz, a saját önálló élethez vezető útnak a varázssz eszköze, központi szerepe van a *Csillag a homlokán* című regényben. A lányt jelölő csillag ugyanis a főszereplő Kata zenei tehetségét jelképezi, és az éneklésen kívül a hangszerek megszólaltatásának tehetségében is megnyilvánul (Bolemant 2012, 98).

Török Sophienak (Tanner Ilonának) írt leveléből tudjuk, hogy ő volt az ötletadója a Kaffka Margit Társaság megalapításának, melynek tagjai lettek a kortás magyar írók, többek között Lesznai Anna, Móricz Virág, Berde Mária és Szenes Erzsi. Tanner Ilona először elzárkózott a Társaságban való szerepvállalástól, amelyről Szenes egyik levele árulkodik:

Kedves Ilonka! Reichart Piroska közölte velem aggodalmait, amiért nem tudod rászanni magad a Kaffka Margit Társaság alapításában részt venni. Ezt a megtisztelőnek szánt szerepet eddig csak te és Rédey Mária utasítottátok vissza, de míg Rédey Máriát csak én és R. P. tartottuk számon, a te elhúzóadásod mindenkinél kínos érzést váltott ki, amit meg vagyok győződve róla, hogy te nem kívánsz. Fölhívom tehát figyelmedet arra, hogy az alakuló társaság tagjai a legjobbabból állanak, mit csak ma magyar költőnőkből összeállítani lehet, hogy komoly és szép programunk van biztosítva, hogy aktív közreműködést akarod ellenére senki sem fog kívánni tőled, még kevésbé anyagi áldozatot, tehát a többiek nevében is felkérek, hogy írd alá a belépési nyilatkozatot és azontúl tégy, amit legjobbnak látsz. Szívélyesen üdvözöl, Sz. P. (Szenes, 1936)

1936. október 25-én kelt levelében pedig meghívja Tanner Ilonát a Társaság alakuló ülésére, fáradhatatlanul ügyködött a megalakításán. Ugyanilyen vehemenciával harcolt a Kaffka-emlékmű felállításáért, külföldi emigrációjából is levelezést folytatott a Társaság tagjaival, utasításokkal, tanácsokkal látta el őket a szobrászművész, Kövesházi Kalmár Elza (1876–1956) munkájával kapcsolatban, aki a Kaffka-emlékművet készítette, az anyagi források felkutatásában is nagy részt vállalt, és amikor a síremlék végre elkészült, ő kérte fel Schöpflin Aladárt, hogy ünnepi beszédet mondjon Kaffka sírjánál, aminek az eleget is tett.

Szenes kétszer utazott haza Magyarországra, fennmaradt levelei közül pedig mindenképpen említést érdemelnek azok, amelyekben emlékiratait próbálja elhelyezni egy-egy kiadónál. Szenes levelezéséből kiderült, hogy

megírta a visszaemlékezéseit, és felajánlotta őket a Magvető kiadó igazgatójának (1963), később pedig a Szépirodalmi Kiadónak el is küldte az önéletrajz első részét (1970), de a mű kiadására nem került sor. *Hamlet kapitány* című drámáját Szenes elmondása szerint a háború után Várkonyi Zoltán fogadta el a budapesti Művész Színház számára, de ez a terv sem valósult meg (Szenes 1936).

Szucsich Mária (1886–1965), a kalóz író

„Dalmát kalózok leszármazottai vagyunk,
akinek az Adriai tenger egyik szigetén van a
temetőbelyük.”

(Barta Erzsébet szóbeli közlése)

Szucsich Mária *Tavasztól télig* című regénye egy tízéves kislány naplója, aki kishivatalnoki sorba süllyedt, elszegényedő családjá történetének és saját életének egy szeletét írja le áprilistól a következő év februárjáig. „Csak egyet nem értek, hogy érdemes-e ezért a sok kellemetlenségért élni?” – kérdezi a tízéves Marika a regényben (Szucsich 1929, 11). A szerző akkor még nem gondolta, hogy ezt a kérdést akár egész életére vonatkoztathatja, hiszen haláláig, 1965-ig legalább hét városban élt, mindenütt több lakásban is, állandó költözés, menekülés, nélkülözés között öt gyermeket szült, akik közül kettő meghalt, és talán több időt töltött gyermekei nélkül, mint velük, mert a sok vándorlás folytán ritkán voltak egy helyen. Sokkal többet leveleztek, mint beszélgettek.

Bécs, Németország (Feketeerdő, Berlin), Pozsony, London – az emigráció színterei, az öttagú család szenvedéstörténete, az anya, aki szünet nélkül gyermekei sorsán aggódott, akikkel kevés ideig lehetett együtt. A Pozsonyban töltött időszakban írta meg és adta ki a *Tavasztól télig* című regényt. Előtte Pósa Lajos és Benedek Elek gyermekújságjának, az *Én Újságom*nak volt a munkatársa, a Tanácsköztársaság alatt a *Lányok Újságja* című hetilapot szerkesztette. A bukás után férjét, mivel a Diktatórium tagja volt, bebörtönözték, szabadulása után emigráltak Bécsbe. Mivel Barta írásaiban továbbra is élesen bírálta a magyarországi politikai rendszert, távollétében tíz év fegyházra ítélték, így a hazatérés helyett Pozsonyba utaztak. Csehszlovák állampolgárságért folyamodtak, újra a hazatérést fontolgatták, de erre csak 1945 után kerülhetett sor, addig még megjárták Londont, Berlint és egyéb helyeket is. Mivel nem bírták tökéletesen az idegen nyelveket, mindenütt nagyon nehezen éltek, fordítókat kerestek műveik kiadásához. Szucsichnak sikerül kiadnia a *Silavus, a szabadító* és a *Mese a szegénységről* című

mesegyűjteményét Berlinben (1923), majd Lipcsében (1924). Ez utóbbi a kötetéből a negyvenes években, és legutóbb a kilencvenes években is jelentek meg mesék válogatáskötetekben német és angol nyelven. A fordításokkal azonban szintén nem kerestek sokat, Mária kétségbeesésében terítőket horgolt, hogy legyen ételre valójuk, amit szégyenkezve vall be egyik, hűgának címzett levelében.

A pozsonyi rádió magyar adásának írt egy gyermekeknek szóló rádiójátékot *Az ég a földre jön* címmel, amely az Északi Sark felfedezéséről szól, és amelynek a magyaron kívül szlovák, francia, flamand és svéd változatát is bemutatták. A *Nová žena (Új Nő)* című szlovák hetilap felkérésére a lap programjának megfelelő regényt írt *Matka Sen* címmel. Amikor 1945 után visszatértek Magyarországra, szintén nem volt túl rózsás a helyzetük. A sok nélkülözés miatt egészségük megroppant, kezelésekre, gyógyszerekre volt szükségük, gyakran fordultak segélyért az Írószervezethez. 1959-ben Barta ezt írja Galsainak, a *Nők Lapja* főszerkesztőjének:

Bizony illetet volna, hogy már előbb is feleljek július 15.-i soraidra, melyben kéziratokat kérsz a *Nők Lapja* számára. [...] Kérlek azonban, hogy okvetlenül küldj hasonló felszólítást Bartáné, Szucsich Máriának, nemcsak a régi harcos kommunistának, nemcsak a magyar nőmozgalom egyik régi tagjának, de annak az írónőnek is, akinek Berlinben, Lipcsében, Bécsben jelentek meg művei, akinek írásai Halléban, Frankfurt a/M-ban, Bécsben, Prágában és Stockholmban is jelentek meg. Az itteni emberekre jellemző, hogy oly keveset tudnak róla! Idehaza csak egy regénye jelent meg eddig, melyet külföldi kiadása idején idehaza – az akkor Nyugatos Illyés Gyula, Blau Soma – valósággal elhalmozta ragyogó dicséretekkel.

Valóban, Barta Lajos munkásságát elismerték, 1956-ban Kossuth-díjat kapott, Szucsich Máriáról azonban már életében majdnem megfeledkeztek. Mint ahogy a nőírókról szoktak. A *Nők Lapja* szerkesztőségében azért valakinek eszébe jutott, hogy hetvenedik születésnapján felköszöntsék és egy képes interjút közöljenek vele.

Két nemzet között: L. Kiss Ibolya (1895–1980)

Elbeszélései és regényei két olyan témát dolgoznak fel, amelyek társadalmi aktualitásukban nagyon fontosak voltak a szlovákiai magyarság számára: a Szlovákia területén élt magyar történelmi és irodalmi hősök története és a magyar-szlovák együttélés.

K. Kiss Ibolya 1895. január 23-án az erdélyi Érbogyoszlón született. A nagyváradi premontrai gimnáziumban kitüntetéssel érettségizett mint magántanuló. A budapesti orvosi egyetemen szerzett orvosi diplomát, ami a

huszadik század elején még nem volt gyakori a nők körében. Az egyetem befejeztével a Rókus Kórház bőrgyógyászati osztályán mint pácienssel ismerkedett meg későbbi férjével, a szlovák Miloš Lacko liptószentmiklósi mérnökkel (Fukári 2005, 12). 1921-ben költözött férjéhez Csehszlovákiába, Liptószentmiklósról, ahol nyugdíjazásáig pszichiáterként működött. Férje öt nyelven beszélt, olvasott, felesége írásainak legszigorúbb kritikusává vált, állította róla az író.

Első írásai még nagyváradi tanulmányai idején jelentek meg. A premontrei gimnáziumban Juhász Gyula volt az irodalom tanára, amiről írásában is megemlékszik (L. Kiss 1960c, 408–410). Első darabját, a *Bilincsek* címűt 1937-ben írta a nagy orosz író, Lev Tolsztoj és felesége életéről, az író felesége, Szofja Tolsztaja és Dušan Makovický, Tolsztoj háziorvosának feljegyzései alapján. A darabot *Putá* címen szlovák fordításban Andrej Bagar rendezésében adták elő. A pozsonyi magyar könyvkiadó nem adta ki, mert:

[...] A mű eszmei vonala idealista és megtévesztő. Egy ma születő műtől marxista szemléletet várunk. Ma az ilyen művek csak zavarólag hatnának [...]. Spengler azt írta Tolsztojról: Tolsztoj Krisztusról beszélt, de Marxot gondolta. (L. Kiss 1962b)

Negyedik gyerek címmel írta egy következő színművét a Vígyszínház rendezőjével, Hegedűs Tiborral közösen. A darab a Madách házaspárról szól, a negyedik gyerek pedig *Az ember tragédiája*. Nagyváradon készültek a bemutatására Tőkés Annával a főszerepben, de mire sor került volna a premierre, kitört a háború (L. Kiss 1962a)¹. *Diri-dongó* címmel jelent meg L. Kiss elbeszélésgyűjteménye (1939). Igaz történeteken alapuló, romantikusan kiszínezett történetek olvashatók benne olyan híres személyiségekről, akik valamilyen módon kapcsolódtak a régióhoz, a régi Felső-Magyarország területéhez. Az elbeszélésekben felbukkan Csokonai, Balassi, Vörösmarty, Katona József, Petőfi, Madách, Jókai, Juhász Gyula, Fráter Erzsébet, de Beethoven, Mátyás király, és Kupeczky, a nürnbergi festő is.

Legjelentősebb műveként a *Túl a folyón* (1957) című regényt említik kritikusai. Történelmi regényként és a csehszlovákiai magyarság történetének regényeként is tekinthetünk a műre. A folyón inneniek és túliak ősidők óta gyűlöltek egymást valami régmúltban elkövetett súlyos sérelmek miatt. Egy magyar orvosnő és egy szlovák hegedűművész szerelmének történetén keresztül bontakozik ki a második világháború előtti, alatti és utáni évek története. Az orvosnő az egyensúlyt keresi a két véglet között, apja és apósa nővére képviseli az elvadult és megmagyarázhatatlan, de annál erősebb zsigeri

¹ A Fráter Erzsébetéről írt regényéről és a róla írt tanulmányáról lásd a róla szóló fejezetet, fentebb.

gyűlöletet, amely a két nép között feszül. Anna, a regény hősnője az idegenbe elhurcolt magyar családok védelmében levelet írt Alica Masarykovának, a Csehszlovák Vöröskereszt elnökének, Csehszlovákia államelnöke lányának, amelyben felszólította őt a magyarok deportálásának kapcsán az emberibb bánásmódra (Vadkerti 2007, 158).

A regény a nacionalizmus vádjával tiltólistára került. A *Túl a folyón*-t kiállították az 1961-es tavaszi párizsi világkiállításon, felnyitva azt az oldalt, ahol a deportációkról írt, ezért a szlovák belügyminisztérium betiltotta. Emil Bohuň *Pieseň o priateľstve* címmel írt a könyvről elismerő kritikát a *Kultúrny život*-ban (L. Kiss 1958b). L. Kiss Ibolya Fábry Zoltánnak írt levelében megemlíti: „Míg a szlovák lap elismeréssel emlékezett meg a magyar író könyvéről, addig írásomat a magyarság hivatalos lapja, az *Új Szó* arra sem tartotta érdemesnek, hogy megemlítsen” (L. Kiss 1958a). A regény viszont nagyon gyorsan elfogyott, a szerző sok gratuláló levelet kapott az olvasóktól. Megpróbálták őt politikailag bojkottálni, negatív kritikák jelentek meg a regényről az *Új Szó*-ban, melyek a csallóközi községek nemzeti bizottságait felszólították, hogy tartsanak gyűléseket a könyv ellen. Ez viszont óriási reklám volt a regénynek, mert még jobban keresték, és kézzől-kézre adva olvasták (L. Kiss 1958b).

Megtalált élet: Ordódy Katalin (1918–2000)

Ordódy Katalin 1918. február 22-én született Léván. Pozsonyban tanítói oklevelet szerzett. Volt banktisztviselő Zselízen, majd háztartásbeliként említi az irodalomtörténet-írás, mivel nem volt állásban – a háztartás-vezetés mellett írt. 1964-től nyugalmazásáig (1972) a *Hét* szerkesztőriportereként dolgozott. Írói pályáját riportokkal és versekkel kezdte, első kötete is gyermekvers-mese volt (*Évi, Pisti, idesüss!* 1956). A *Megtalált élet* (1958), *Nemzedékek* (1961), *Dunáról fúj a szél* (1963) és *Az idegen* (1968) című regényei az emberi kapcsolatok, a párkapcsolatok témakörét dolgozzák fel a korabeli szóhasználatból élve a „modern nő” szemszögéből, aki „helyet követel magának a társadalomban” (Csanda 1970, 126). Számos szlovák epikus művét fordította magyarra. A szlovák-magyar együttélést ábrázolja egy vegyesházasság történetén keresztül *A keskenyebb út* (1971) című regénye. *Nemzedékek* (1961) címen a két világháború közötti időszakban sürgött „szlovenszkói magyar regény” későbbi változatát írja meg.

Ordódy Katalin a női sorsokat és választási lehetőségeket feldolgozó regényein kívül, mint amilyen a *Kiküldetés* (1977) és a *Dóra* (1994), írt még egzotikus kalandregényt (*Közjáték Kumadasin* 1986), törökországi útikönyvet (*Mediterrán széllel* 1991), tudományos-fantasztikus regényt (*Botrány a XXII. században* 1993), valamint történelmi regényt (*Kulcs és kard* 1991). Műfordítói

tevékenysége is jelentős. Szlovák és cseh prózaírók műveit ültette át magyar nyelvre. Irodalmi munkásságát 1972-ben Madách Imre-díjjal, 1970-ben és 1975-ben a Szlovák Irodalmi Alap díjával ismerték el. 1998-ban, 80. születésnapján a magyarországi Pro Cultura Hungarica emléklakettet kapta meg. 2000. január 17-én hunyt el.

Az idegen című regénye a szlovákiai magyar irodalomban szokatlanul nagy közönségsikert aratott, több kiadást is megélt. Az értékelők nem teljesen osztották az olvasók véleményét, bár elismerték, hogy a modern nő életének, sorsának megfogalmazása a mű erényei közé tartozik. A történet egy nő életét meséli el kislánykorától kezdve, az első szerelem, az iskola, a munkahely, a házasság állomásain keresztül. Gabi – férje nevezi el később Giginek – házassága egyre sivárabbá, ridegebbé, tartalmatlanabbá válik. Férje, a szép és vonzó, de mérhetetlenül önző férfi mellett megalázottnak, kiszolgáltatottnak érzi magát. A csendes lelki terror következtében, amivel férje sakkban tartja, lassanként minden önbizalmát elveszi, reménytelennek látja életét, fásultságában öngyilkosságot kísérel meg. Felépülése után kezd önmagára találni, és ekkor érkezik az idegen, egy angol mérnök az üzembe, akinek Gabi a tolmácsa lesz. Az idegennek – Félixnek – fontos szerepe lesz a nő életében, egy új szerelem lehetősége, de főként önmaga megismerése, és önmagába vetett hite megerősítésében.

A korabeli kritikusok szerinti „modern nőnek” már van választási lehetősége. El is válhatna, de ez még nem történik meg, ehelyett jön egy idegen, aki odafigyelésével, önzetlen szerelmével visszaadja Gigi önbecsülését, aki a „kaland” után teljes emberként folytathatja életét. A regény korabeli kritikusainak olvasata a megérteni igyekvés ellenére is férfi olvasat, amelyen keresztül a férfi tapasztalat felől nézve ítélik meg a művet. A regény óriási sikere azonban éppen a nőolvasók értő olvasatát bizonyítja.

A szerzőség felől nézve a gender, vagyis a nemi meghatározottság problematikáját szem előtt tartva arra a meggyőződésre juthatunk, mint Virginás Andrea. A kisebbségi irodalom férfi és női íróinak szövegeit összehasonlítva azt találta, hogy az általa vizsgált „férfi írók női alakjai teljesen különböznek a női írók femininként kódolt karaktereitől” (Virginás 2008, 192). A férfiaknál a női és férfi szerepek a polarizáció logikáját követik, s egymás ellentéteiként mutatkoznak meg, ami együtt jár a nőiesség és férfiasság esszenciájának feltételezésével, a nőalakok pedig egy kanonizált női szépségideálhoz igazodnak. A női írók prózai szövegei radikálisan másként közelítenek a női karakterek létrehozásának kérdéseihez, gyakran a normának és a szépségnek tudatosan fittyet hányó alakokat vonultatnak fel. Jellemző ez Ordódy hősnőjére is, aki előnytelen külsejűnek tartja magát, ezért önbizalomhiánnyal küszködik mindaddig, míg egy Idegen végre figyelmet szentel neki mint nőnek és embernek. Ekkor végre egyensúlyba kerül

önmagával és a világgal. Az idegen, Félix Gigi önmagára találása katalizátorának szerepét játssza. Az idegennel való beszélgetések és találkozások következtében érti meg a főszereplő, Gigi saját és férje viselkedését, tudatosítja helyzetét, és végül képessé válik arra, hogy változtatni tudjon rajta. Férje elhagyása fel sem merül benne, de új emberként tudja folytatni a kapcsolatot, saját maga iránt új érdeklődést keltve a férjében.

Ordódy Katalin sokféle műfajú prózai alkotásai figyelemre méltó tehetségről tanúskodnak. Olvasói sikereit kritikusai a női téma, a női sors feldolgozásának tulajdonították. A női sors minden regényében összefonódik a kisebbségi magyar sorssal is, amelyet azonban nem tragikumként dolgoz fel, hanem élethelyzetként, amely adott, és amellyel élni kell. Magyarok és szlovákok együttélését természetesként kezeli műveiben. Folytatja azt a női irodalmi hagyományt, amelyet az első világháború utáni időszakról, a csehszlovákiai magyar irodalom kezdetektől datálhatunk és amelyet a történelmi konfliktusok és azok negatív következményei ellenére az egymás megértésére való törekvés, a békés megoldások keresése jellemez.

Dávid Teréz (1906–2002)

*... hőseim – mind prózában, mind színpadon –
zömében asszonyok. Nem azért, mert magam is
nő vagyok, hanem azért, mert a nő is ember. A
férfi is az – vitathatatlan –, de a nőnek ezt előbb
be kell bizonyítania.*

(Dávid 1976, 8)

Az ötvenes-hatvanas évek csehszlovákiai magyar színpadi és prózairodalmának sikerszerzője volt, de még életében elfeledték. *Utóirat* címen jelent meg az író utolsó alkotása 1986-ban, 80 éves korában. Önletrajzi ihletésű regényében több műfajt is ötvöz, sajátos intertextualitást hoz létre, megjelent és kéziratban lévő műveiből is részleteket emel a szövegbe, valamint levélrészletekkel is kiegészíti azt. A történetekben a kor ismert politikusaival és közéleti személyiségeivel, művészeivel is találkozhatunk. A pozsonyi filmgyár tervbe vette a regény megfilmesítését, de ez végül az 1989-es fordulat után már nem valósult meg.

Fábry Zoltán Pallasz Athénéhez hasonlította őt, aki – már túl az ötvenen – „teljes fegyverzetben lépett az irodalom küzdőterére. Az impozáns ’betörés’ után művek és bemutatók egész sorával bizonyította drámaírói rátermettségét és a modern kor problémái, erkölcsi dilemmái iránti érzékenységét.” Mészáros László Dávid Teréz nyolcvanadik születésnapja alkalmából foglalta össze az író pályáját, és személyében „a csehszlovákiai

magyar drámaírás és színjátszás egyik markáns képviselőjét, ifjúsági és gyermekirodalmunk sikeres gazdagítóját, valamint sikeres humoros és szatirikus művek egyéni hangú alkotóját” köszönti (Mészáros 1976, 580).

Az erdélyi Görgényszentimrén született, Kolozsvárott, majd a kárpátaljai Ungváron élt és tanult, a háború alatt Budapesten bujdosott, de élt Prágában is, végül Pozsonyban telepedett le második férjével. Első férje, szülei és családja nagy része a koncentrációs táborokban pusztult el. Hányatott sorsának tapasztalatait színműveiben és regényeiben is megírta. Első drámáját ugyan már 1936-ban előadta a Pozsonyi Munkásakadémia *Fekete virágok címmel*, de mivel a háború évei alatt zsidó származás miatt bujdosni kényszerült, írói munkássága csak az ötvenes években bontakozhatott ki. A drámaírást folytatta, és 1957-ben a *Lidérfény* című színművével díjat nyert a Szlovák Irodalmi Alap pályázatán. A darabot négy év múlva bemutatták a pozsonyi Hviezdoslav Színházban, és ugyanebben az évben volt a premierje a MATESZ-ban (Magyar Területi Színházban) a *Dódi* című színművének. A Szlovák Irodalmi Alap magyar színműre kiírt pályázatán a *Svoboda doktor múltja* című színműve is jutalomban részesült, és a következő másfél-két évtizedben a MATESZ állandó szerzője lett, és szlovák és cseh színházak is játszották a darabjait nemcsak Pozsonyban, hanem Brünben, Pardubicében és Prágában is. Több évig a MATESZ dramaturgja is volt, tevékenységének köszönhetően nagyobb hangsúlyt kapott a szlovákiai magyar drámaírás a színház tevékenységében (Varga 2018, 6). A *Lidérfény* című drámájából a csehszlovák rádió magyar nyelvű adása rádiójátékot, a *Bölcs Johanna* címűből pedig a csehszlovák televízió tévéfilmet készített. 1961-ben mutatta be a MATESZ a *Vidor családot* és 1963-ban *Az asszony és a halál* című művét. A drámaíróként már elismert szerző prózával is jelentkezik. Ifjúsági regénye *A feneketlen láda kincsei*. Az *Ifjúságból elégtelen* és az *Időzített boldogság* című regényeinek főszereplője egy fiatal lány, aki helyét keresi az életben. Ez utóbbi regényt a magyar televízió megfilmesítette 1976-ban.

A gördülékeny stílus, a humor, az irónia, a szatíra eszközeit felhasználva olvasmányos sikerkönyvek szerzőjeként jegyezték Dávid Terézt, de talán éppen szövegeinek olvasmányossága miatt sorolták regényeit az „ifjúsági” kategóriába. Regényei és színművei a hatvanas-hetvenes évek emberi kapcsolatainak aktuális problémáit boncolgatják, amelyek azonban szoros összefüggésben állnak a kor társadalmi változásaival. Elsősorban prózai írásai azok, amelyekben saját életét, tapasztalatait is feldolgozva írja le a fasizmus szörnyűségeit, egyúttal bemutatja a múlttal szembeni közönyt, amelyet a háború véget érte után egyre gyakrabban tapasztal az emberek között. *Kísértetek műzeuma* és *Mesélő nemzedék* című kötetében állít emléket édesanyjának, családja többi tagjának és első férjének, akik a Holokauszt áldozataiként koncentrációs táborokban pusztultak el.

Komoly társadalomkritikaként értelmezhető a *Kásabegy* című szatirikus regénye, amelyhez egyedülálló szerkezeti felépítést választ. Egy kérdőív kitöltésén keresztül meséli el a huszadik század első felének kaotikus történetét, amikor az embernek többször kellett nevet és identitást cserélnie, ha életben akart maradni, és az életben maradás feltétele a mindenkori hatalmi viszonyokhoz való alkalmazkodás volt. Rögtön az első kérdésnél elakad a főszereplő, aki a kérdőív kitöltését kapja feladatul jövődő főnökétől. Takács Mária Antónia a HATT, vagyis a Hangulatot Terjesztő Társaság másodtitkárnöi állását szeretné elnyerni, az 54 kérdés megválaszolása közben szembesül az őt ért viszontagságokkal. Peéry Rezső a Szabad Európa Rádióban és írásaiban is méltatja a regényt:

Húsz esztendő után először fogalmazta itt meg a valóság nyelvén az író a történelem által pusztulásra ítélt, de a pusztulás korát mégis átvészelő magyar kisebbség szenvedésének krónikáját. Ezért a bátor cselekedetéért kívánczik ez a kis mű a könyvespolcra, a legjobb magyar asszonyírók, Kaffka Margit, Lesznai Anna, Szabó Magda könyvei mellé. (Peéry 1992, 155)

Kérdésről kérdésre egyre groteszkebb, egyben fájdalmasabb és kiábrándítóbb a szöveg, a kérdőív kitöltője csapdákként éli meg az egyes kérdéseket, amelyekre nem is létezik helyes válasz. A kérdések őszinte megválaszolásával potenciális vádlottá, a rendszer ellenségévé válik, mert nem létezik olyan tökéletes ember, aki megfelelné a rendszer politikai követelményeinek. A kérdések megválaszolhatatlanságát fokozza, hogy a kérdőív kitöltője egy szlovákiai magyar nő, akinek még a nevét sem egyszerű „megfelelően” leírnia. Családi nevét okmányai tanúsága szerint apja a történelmi magyar személynevek helyesírásával írta. A névvégi ch-t 1946-ban Prágában rokonai féltő jóindulattal szláv lágyítójeles č-re cserélték fel, a felkelésben résztvevő, majd később börtönviselt öccse e nevet viszont már teljesen szláv változatban hordozza. Nála a Takácsból Tkáč lett (Peéry 1992, 156).

Mészáros László Dávid Teréz jubileumi köszöntésére írt tanulmányában, még 1976-ban hívta fel a figyelmet arra, hogy tenni kell valamit annak érdekében, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom szerzőinek életműve ne merüljön feledésbe:

[...] már semmiképpen sem elégedhetünk meg az udvarias, ünnepi köszöntőkkel és az apró medaillonokkal [...], hanem neki kell vágnunk az elmélyültebb arcképek, a találó pályaképek és az összefoglaló életrajzok megalkotásának. Hogy ne támadjon úr sem előttünk, sem utánunk. A hagyományok és a gyökerek teljes figyelmen kívül hagyása futóhomokra való építkezést jelent. (Mészáros 1976, 580)

Hagyaték és hagyomány

Mészáros tanácsát nem fogadta meg az irodalomkritika és az irodalomtudomány, legalábbis ami a női szerzők munkásságának értékelését illeti.

A magyar irodalom történetében a nők a mai napig sincsenek jelen, az 1919-es határváltozások óta pedig az ún. kisebbségi magyar irodalmak és az emigráns irodalom külön kategóriaként való kezelésével sok alkotó teljesen az irodalom látókörén kívül, vagy alárendelt helyzetbe került. A sokszoros hátrányt leküzdeni szinte lehetetlenségnek tűnik. A nemzeti kisebbségi lét hátrányán túl azonban a fenti példákból az a következtetés is levonható, hogy a nők eleve kiestek az emlékezetből, nemcsak az irodalom, hanem a társadalmi, sőt a személyes történelem emlékezetéből is. A női hagyatékok hiánya megnehezíti valódi sorsuk és tevékenységük felkutatását.

A tanulmányban bemutatott személyek életútjával, alkotásaival kapcsolatos kutatásaim sorra akadályokba ütköztek: Laczkovics Ida csupán férje életén és művein keresztül kutatható, Fráter Erzsébet után csak a másoknak írt néhány levele és a Madách Imrével kapcsolatos hivatalos iratok maradtak fenn, Szenes Piroska levelei alapján Magyarországon hagyta visszaemlékezései kéziratát, melynek nyoma veszett, L. Kiss Ibolya barátnőjére, Fukári Valériára hagyta hagyatékát, akinek halála után ez a hagyaték felkutatathatatlanná Fukári leszármazottainak elzárkózása miatt, Ordódy Katalin fennmaradt kéziratait egyik rokona véletlenül eltűzelte.

Mivel a kánonalkotást mindig a kor aktuális szereplői végzik, az mindig szubjektív, függ a hatalmi viszonyoktól, az irodalmi alkotások támogatottságától, egyáltalán az irodalom szerepének elismerésétől vagy el nem ismerésétől. Néhány alkotó és alkotótárs sorsán és művein keresztül arra tettem kísérletet, hogy a figyelem középpontjába helyezzek szempontokat, amelyek mentén a női irodalmi hagyomány megléte és hiánya feltérképezhető, és a magyar irodalom kánonja ilyen módon kibővíthető.

Felhasznált irodalom

- Andor, Csaba. 2000. „Bevezetés.” In *Fráter Erzsébet emlékezete II*. Madách Könyvtár – Új Folyam 22. Csécse-Budapest: Madách Társaság.
- . 1996. *Fráter Erzsébet emlékezete II*. Balassagyarmat – Budapest: Fráter Erzsébet Közepiskolai Leánykollégium – Madách Irodalmi Társaság.
- Bolemant, Liliana. 2020. „Ida Laczkovits a jej dielo.” In. Bratislava: *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 32.

- Bolemant, Lilla. 2016. „A varázseszköz.” In *Női hangok. Berde Mária, Földes Jolán, Szenes Piroška és Zilahy Lajos regényei*. Pozsony: Phoenix Library.
- . 2012. „[Tisztességes lánynak ágy kiadó. Dávid Teréz irodalmi lakásai.](#)” *Irodalmi Szemle* 6.
- Borgos, Anna és Szilágyi Judit. 2011. *Nőírók és író nők*. Budapest: Noran.
- Dávid, Teréz. 1975. *Lidércfény*. Pozsony: Madách.
- Csanda, Sándor. 1970. „Ordódy Katalin: Az idegen” In. *Harmadik nemzedék. Kritikák, tanulmányok*. Bratislava: Madách.
- Cs. Czachesz, Erzsébet, Lesznyák Márta és Molnár Katalin Edit. 1996. „[Lányok és nők a kötelező olvasmányokban és a tankönyvekben.](#)” *Educatio* 3.
- Gaučík, Štefan 2020. „Zabudnuté a zlomkovité príbehy. Dodatky ku genealógii rodiny Ellenbogen a Könyöki.” In *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 32: 19
- Fábri, Anna. 1996. „A szép tiltott táj felé.” A magyar író nők története két századforduló között 1795–1905. Budapest: Kortárs.
- Fukári, Valéria, 2005. „[Aki kiállt a deportált családokért.](#)” *Új Szó*. 2023. július 2.
- Hajnal, Zsuzsa, 1963. „Huszonöt év után újra Magyarországon. Beszélgetés Szenes Piroskával.” *Magyar Nemzet*, 1963. augusztus 24., 4.
- Juráňová, Jana. 2022. *Életem a nagy költővel*. ford. Bolemant Lilla. Pozsony: Womanpress – Phoenix Library.
- Kiss–Lacková, Ibolya. 1948. *Básnikova žena*. Ford. Krčméry, Štefan, Bohumil Buocik: Bratislava.
- Klüger, Rut. 2010. *Was Frauen schreiben*. Wien: Paul Zsolnay Verlag.
- Komlós, Aladár. 1972. „Levél Amerikából. Szenes Piroška.” *Élet és irodalom* 5: 20.
- Laczkovich, Ida. 1880. „Értekezés. A siketnémák oktatásáról.” In Uhlr, Józsa (ed.). *A Pozsonyi Magyar Kir. Állami Tanítónőképző Intézet IX. Értésítője az 1879/80-as tanévről*. Pozsony: Közli Uhlr Józsa igazgató.
- L. Kis, s Ibolya. 1960. *Az asszony tragédiája*. Bratislava: Tatran Könyvkiadó.
- . 1942. *Erzsi tekintetes asszony*. Budapest: Bárd Ferenc és fia.
- . 2004. [Erzsi tekintetes asszony](#). Budapest: Madách Irodalmi Társaság.

- . 1957. *Túl a folyón*. Pozsony: Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó.
- . 1958a. *Fábry Zoltánhoz*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- . 1958b. *Fábry Zoltánhoz*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja.
- . 1958. *Fábry Zoltánnak szóló levelében mellékeli Dobos Lászlónak írt levele másolatát*. Somorja: Bibliotheca Hungarica, TR KNA-20
- . 1960a. *Fábry Zoltánhoz*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- . 1960c. „Juhász Gyula tanítványa voltam.” *Irodalmi Szemle* 3: 408–410.
- . 1962a. *Fábry Zoltánhoz*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- . 1962b. *Fábry Zoltánhoz*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet
- Madách, Imre. 1958. „A nőről, különösen esztétikai szempontból. Székfoglaló értekezés az Akadémián.” In: Madách Imre. *Válogatott művek*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- . 1968. *Az ember tragédiája*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- . 1995. „Vadrózsák.” In: *Fráter Erzsébet emlékezete I.*, Balassagyarmat – Budapest: Fráter Erzsébet Középiskolai Leánykollégium - Madách Irodalmi Társaság. 51.
- Menyhért, Anna. 2013. *Női irodalmi hagyomány. Erdő Renée, Nemes Nagy Ágnes, Czöbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Mészáros, László. 1976. „A mosolygó asszony (Dávid Teréz hetvenéves).” *Irodalmi Szemle* 7: 580–581.
- Mikula, Valér. 2022. „Hviezdoslav – az önmítosz példája.” In: *Jana Juráňová, Életem a nagy költővel*. ford. Bolemant Lilla. Pozsony: Womanpress - Phoenix Library, 181–200.
- Palágyi, Menyhért. 2000. „Madách Imre neje.” In: *Fráter Erzsébet emlékezete II.* Madách Könyvtár – Új Folyam 22. Csécse-Budapest: Madách Társaság.
- Peéry, Rezső. 1992. „Utószó.” In: *Dávid Teréz: Kásahegy*. Pozsony: Madách Könyv- és Lapkiadó.
- Schéda, Mária. 1968. „L. Kiss Ibolya: Az asszony tragédiája. Bratislava. Tatran.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 6.
- Szabolcsi, Hedvig (szerk). 1973. *A népművészet felfedezése. Tanulmányok a népművészetéről és iparművészetéről 1875–1899*. Budapest – Szolnok: MTA Néprajzi Kutatócsoport – Damjanich János Múzeum.

- Szenes, Piroska, 1936. *Török Sophienak, 1936. X. 24.*, Budapest: OSZK, kéziratár.
- Szucsich, Mária. 1929. *Tavasztól télig*. Pozsony.
- . 1965. *A lányok elindulnak*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Uhr, Józsa (szerk). 1880. *A Pozsonyi Magyar Kir. Állami Tanítónőképző Intézet IX. Értesítője az 1879/80-as tanévről*. Uhr Józsa igazgató: Pozsony.
- Vadkerty, Katalin. 2007. *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1949 közötti történetéről*. Kalligram: Pozsony.
- . 1996. *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehországi kényszerkezőmunkája 1945–1948 között*. Kalligram: Mercurius Könyvek.
- Váliné Pogány, Jolán (szerk). 2000. *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869–1890*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal.
- Varga, Emese. 2018. „[Színházi visszapillantó tükör. A Magyar Területi Színház és a Komáromi Jókai Színház 65 éve.](#)” *Irodalmi Szemle* 6.
- Virginás, Andrea. 2008. „A ’határon túliság’/’határon inneniség’, a ’nőiesség’ és a ’férfiasság’ alakzatai a 2003–2005 közötti publikált magyar nyelvű prózai művekben.” In *Az erdélyi prérin*. Kolozsvár: KOM-PRESS Korunk, 170–206.
- Woolf, Virginia. 1986. *Saját szoba*. Ford. Bécsy Ágnes. Budapest: Európa.